

تبیین جایگاه قدرت هوشمند در سیاست خارجی آفریقایی ترکیه

فرهاد دانش نیا؛ حامد کاظمی^۲

۳۷

دوره ۱۴، شماره ۲، پیاپی ۳۷
تابستان ۱۴۰۳

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۲/۰۷/۲۴
تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۶/۲۹

صص: ۱۶۱-۱۳۵

شابا چاپی: ۵۵۸۰-۲۲۲۲

رتبه علمی

ب

پژوهش‌های بین‌رشته‌ای در
JOURNALS.MSRT.IR

DOR: 20.1001.1.23225580.1403.14.2.6.7

چکیده

تغییرات نظام جهانی از یک سو و روی کار آمدن نیروهای اجتماعی جدید در ترکیه از دیگر سو سبب گردیده که این کشور منافع و الگوی رفتار سیاست خارجی خود را در چارچوب نظم جدید جهانی بازصورت بندی کند. برآیند تکوین الگوی نوین حاکم بر سیاست خارجی این کشور برقراری روابط متوازن و چند جانبه با دولت‌ها و مناطق مختلف در راستای تغییرات پیکربندی قدرت جهانی است. ترکیه به موازات پویایی‌های موجود در نظام بین‌الملل، محیط پیرامونی و داخلی خود، یک سیاست خارجی توسعه محور با تاکید بر عناصر متکثر قدرت را نه تنها با همسایگان بلکه با سایر کشورها و مناطق مختلف در دستور کار قرار داده است. آفریقا از اولویت‌های راهبردی سیاست خارجی ترکیه است. روابط این کشور با آفریقا متأثر از تحولات داخلی و نیز تغییرات اقتصاد سیاسی جهانی است. هدف مقاله حاضر تبیین ماهیت و منطق عملکرد قدرت در تعاملات سیاست خارجی ترکیه با کشورهای قاره آفریقا است. سوال پژوهش آن است که سیاست توسعه تعاملات ترکیه در آفریقا با استفاده از چه ساز و کارهایی پیگیری می‌شود؟ فرضیه پژوهش بدین صورت طراحی شده که دکترین نوین سیاست خارجی ترکیه در آفریقا در چارچوب قدرت هوشمند قابل مفهوم سازی است. پژوهش در چارچوب نظریه قدرت هوشمند و با روش توصیفی-تحلیلی و تکنیک فیش برداری از منابع اسنادی انجام گرفته است.

کلیدواژه‌ها: ترکیه، سیاست خارجی، قدرت هوشمند، آفریقا.

مقدمه

منافع آفریقا قاره بزرگی است که در آن به طور متناقضی فقیرترین کشورهای جهان با غنی ترین منابع زندگی می کنند. قاره یاد شده دارای ذخایر عظیم هیدروکربوری و مواد معدنی مانند کبالت، طلا، الماس و همچنین محصولات کشاورزی از جمله روغن نخل، کاکائو، چای، وانیل و قهوه است که همگی مواد اولیه لازم برای تولیدات صنعتی است. بالتبع، افزایش تقاضا برای عرضه صنعتی فشار مضاعفی بر منابع آفریقا به ویژه جدیداً از سوی برخی از قدرت های آسیایی وارد آورده است. این حجم انبوه از منابع سبب شده تا قدرت های منطقه ای و جهانی نگاه ویژه ای نسبت به آفریقا معطوف نمایند. در پرتو چنین وضعیتی، چهره و سرنوشت قاره آفریقا در قرن بیست و یکم به سرعت در حال تغییر است و شبکه روابط خارجی آن با تعامل بازیگران جدید با کشورهای آفریقایی پیچیده تر می شود. در کنار قدرت های غربی، اکنون چین، ژاپن، هند و روسیه به عنوان قدرت های نوظهور جهانی به همراه قدرت های منطقه ای مانند قطر، امارات متحده عربی، عربستان سعودی، و اسرائیل همگی به دنبال ایجاد منطقه نفوذ بر منابع آفریقا هستند. (Orakci, 2022).

ترکیه به مثابه یکی از قدرت نوظهور منطقه ای با درک ماهیت سیال ساختار نوین نظام بین المللی به بازنگری در دکترین سیاست خارجی خود روی آورده است. به نظر می رسد آفریقا در کلان راهبردهای سیاست خارجی نوین ترکیه و کنشگری آن به عنوان یک قدرت نوظهور، از جایگاه ویژه برخوردار است. در حالی که ترکیه پس از سال ۱۹۲۳ عمده تاً بر توسعه روابط با غرب در بالاترین سطح متمرکز بود، روابط این کشور با آفریقا تا دهه ۱۹۹۰ در پایین ترین سطح بوده و به نوعی از آفریقا چشم پوشی کرده بود. با به قدرت رسیدن حزب عدالت و توسعه در نوامبر ۲۰۰۲، این جریان پارامترهای سیاست خارجی سنتی ترکیه (TFP) را دوباره به شکل ساختاری بازصورت بندی نموده است. در این راستا به ویژه، توسعه سیاست خارجی چندجانبه و چند بعدی و تقویت هویت آفریقایی-اوراسیایی به اهداف مهم سیاست خارجی دولت های حزب حاکم عدالت و توسعه تبدیل شده است (Siradag, 2022a: 290). هدفی که در این مقاله دنبال می شود تبیین عملکرد قدرت هوشمند ترکیه در مراودات با کشورهای قاره آفریقا است. سوال پژوهش آن است که سیاست توسعه تعاملات ترکیه در آفریقا با استفاده از چه ساز و کارهایی پیگیری می شود؟

فرضیه پژوهش بدین صورت طراحی شده که دکترین نوین سیاست خارجی ترکیه در آفریقا در چارچوب قدرت هوشمند قابل مفهوم سازی است.

۱- چارچوب مفهومی (قدرت هوشمند)

در گذشته کاربرد قدرت اغلب بر ابعاد سخت افزاری و نظامی استوار بود، اما با گذشت زمان و تحولات ایجاد شده در سیاست داخلی و نظام بین الملل، نوع جدیدی از قدرت یعنی قدرت نرم در سیاست خارجی دولت‌ها اهمیت روزافزونی یافته است. مفهوم «قدرت نرم» که نخست از سوی جوزف نای در سال ۱۹۹۰ معرفی شد، درک از قدرت را از جهات مختلفی تغییر داد. در حالی که منابع مرتبط با قدرت سخت مانند پول و نیروی نظامی ملموس هستند، منابع قدرت نرم در نهادها، ایده‌ها، ارزش‌ها و فرهنگ تجلی می‌یابد (Nay, 2011a:21).

نای استدلال می‌کند که قدرت را نباید فقط از زوایه منابع دید، بلکه باید از منظر تأثیرگذاری و دست آوردن نتایج مطلوب به مقوله یاد شده نگریست. از این حیث کشورهایی که به طور سنتی دارای توانمندی‌هایی به عنوان منابع قدرت هستند، همیشه به نتایج مطلوب خود نمی‌رسند (Nay, 2011a:8). تبدیل منابع به نتایج قدرت نیازمند استراتژی‌های طراحی شده و رهبری ماهرانه است. مهم آن است که چگونه منابع بر اساس استراتژی‌ها و زمینه‌ها به نتایج تبدیل می‌شوند. برخی کشورها در تبدیل توان بالقوه به توان بالفعل بسیار مؤثرتر هستند (Nay, 1990:27).

با این حال، علیرغم تعریف قدرت به انواع نرم و سخت باز هم به نظر می‌رسد که رویکرد دوانگار و دوگانه یاد شده به قدرت ناقص و نارسا باشد. شرایط جدید، تحولات جهانی و جهانی شدن از یک سو و اهمیت یافتن نقش ارزش‌ها، هنجارها و فرهنگ در جهان جدید ناکارآمدی و ناکافی بودن ایده تفکیک قدرت به سخت افزاری و نرم افزاری را بیشتر آشکار نمود. در این راستا اندیشمندانی مثل سوزان ناسل مفهوم قدرت هوشمند را در ۲۰۰۴ طرح نموده و این مفهوم برای اولین بار وارد ادبیات روابط بین الملل و سیاست جهانی شد (Nossel, 1994). به عقیده ناسل منابع قهری و اقناعی باید در یک جهت هماهنگ شوند تا برآیند آن تضمین تداوم و برتری یک کشور در سیاست باشد (جعفری فر و شیرزای، ۱۴۰۲، ۱۱). علیرغم مفهوم سازی نو توسط ناسیل اما این صورت بندی جوزف نای از قدرت نرم و هوشمند بود که با بیشترین مقبولیت در

روابط بین الملل مواجه گشت. به گفته وی، « قدرت هوشمند به معنای توانایی ترکیب منابع نرم و سخت قدرت در استراتژی‌های مؤثر است (Nay, 2011a: 22-23). در حقیقت توانایی ترکیب ماهرانه قدرت سخت و نرم برای توسعه استراتژی‌های یکپارچه، قدرت هوشمند نامیده می‌شود (Nay and Armitage, 2007:7). قدرت هوشمند، ظرفیت یک بازیگر برای ترکیب عناصر قدرت سخت و قدرت نرم به شیوه‌هایی است که اهداف بازیگر به طور مؤثر و کارآمد پیش برود (Wilson, 2008: 115). قدرت نرم ممکن است به تنهایی کافی نباشد، اما اهمیت استراتژیک نسبی آن در مقایسه با قدرت سخت هم‌چنان رو به افزایش خواهد بود (McClory, 2011: 24). نای معتقد است که طرفداران قدرت هوشمند باید مزایای قدرت سخت مانند ارتش قوی را در ترکیب با سرمایه گذاری در اتحادها، مشارکت‌ها و نهادها بیان کنند. اگر قدرت سخت «فشار» و قدرت نرم «جذبه» باشد، این ترکیب اجازه می‌دهد تا حداکثر نتایج را به روشی قانونی اعمال کنیم (Nye, 2011b: 19).

نای، با ابداع مفهوم قدرت هوشمند، قصد دارد این استدلال را پیش ببرد که قدرت نرم به تنهایی نمی‌تواند برای ایجاد انتخاب‌های موفق دولت‌ها برای پیگیری منافع ملی کافی باشد. وی معتقد است، دولت برای پیگیری موفقیت‌آمیز منافع ملی به ترکیب قدرت سخت و نرم نیاز دارد. مولفه‌های سخت و نرم قدرت هوشمند، رابطه‌ای پیچیده و تعاملی با یکدیگر ایجاد می‌کنند، اما این باعث نمی‌شود که آنها جایگزین‌های کامل و مکملی برای یکدیگر باشند (Nay, 2009:160).

قدرت هوشمند می‌تواند اشکال مختلفی داشته باشد. آنچه قدرت هوشمند نامیده می‌شود در واقع ترکیبی از ابزارهای دیپلماتیک، اقتصادی، نظامی، سیاسی، حقوقی و فرهنگی است. الگوی رفتاری اتحادیه اروپا را می‌توان یکی از بهترین نمونه‌های کاربرد آن دانست (Pallaver, 2011). 20. از مهم‌ترین عناصر در «جعبه ابزار سیاست‌های قدرت هوشمند» استفاده مؤثر از قدرت اقتصادی در جهانی است که به طور فزاینده‌ای به هم پیوسته و وابسته گردیده است. از آنجایی که قدرت اقتصادی مبتنی بر منابع ملموس است، قدرت سخت را در «مستقیم‌ترین جلوه‌اش» تشکیل می‌دهد، زیرا می‌توان از آن برای وادار کردن یا رشوه دادن به ملت‌ها برای انجام کاری استفاده کرد که در غیر این صورت انجام نمی‌دادند. همچنین از کمک‌های خارجی، خیریه و سرمایه‌گذاری‌هایی که اهداکننده را برای دریافت‌کننده جذاب می‌کند، به‌عنوان قدرت نرم استفاده می‌شود

(Gallarotti, 2010, 35). قدرت اقتصادی به شدت به شرایط خاص بازار بستگی دارد. بنابراین، دولت‌ها سعی می‌کنند در جهان مبتنی بر وابستگی متقابل با دستکاری تعاملات اقتصادی در مناطقی که قوی هستند و اجتناب از مناطقی که در آنها ضعیف هستند، سرمایه‌گذاری کنند.

۲- اهمیت استراتژیک آفریقا در اقتصاد سیاسی جهانی

در میان قاره‌های هفتگانه جهان هریک از آنان در برخی منابع از مزیت نسبی برخوردارند. قاره آفریقا غنی‌ترین منابع طبیعی مانند نفت، مس، الماس، بوکسیت، لیتیوم، طلا، جنگل‌های چوب سخت و میوه‌های استوایی را دارد. تخمین زده می‌شود که ۳۰٪ از منابع معدنی استخراج شده از زمین در قاره آفریقا باشد. علاوه بر این، آفریقا بیش‌ترین ذخایر فلزات گران‌بها را در جهان دارد. براساس آمارها بیش از ۱۲٪ از نفت تولیدی جهان در آفریقا قرار دارد. این قاره ۱۶٪ از کل صادرات اروپا و ۲۰٪ از کل صادرات ایالات متحده و چین را نیز به خود اختصاص داده است. علاوه بر این، غرب آفریقا در کنار ذخایر گاز، طلا و اورانیوم، با ذخایر نفتی تخمینی ۳۳ میلیارد بشکه ای، معادل ۳٪ از ذخایر جهان دارای پتانسیل عظیمی نیز در این حوزه است (کانتی، ۸۷: ۲۰۲۱).

آفریقا دومین قاره جهان از نظر وسعت (۳۰,۲ میلیون کیلومتر مربع معادل شش درصد از مساحت کل زمین) و جمعیت (۱,۴ میلیارد نفر تا ۲۰۲۰ معادل ۱۷ درصد از جمعیت جهان) است. برخی از ناظران معتقدند آینده جهان با آفریقا پیوند خورده است و به همین دلیل هرگونه جنگ، فعالیت تروریستی و ناامنی در این قاره، پیامدهای جهانی به همراه دارد. حاصل خیزی زمین‌های کشاورزی در آفریقا باعث شده تا از آن به عنوان «سبد غذایی جهان» یاد شود (بو خریص؛ ۴: ۲۰۲۰).

جدول شماره ۱: سهم آفریقا از منابع طبیعی جهان

منابع طبیعی	درصد ذخایر آفریقا در ارتباط با ذخایر جهانی (درصد)
مس	۹۷
کلتان	۸۰
کبالت	۵۰

۵۷	طلا
۲۰	آهن
۲۳	اورانيوم و فسفات
۳۲	منگنز
۴۱	واناديم
۴۹	پلاتين
۶۰	الماس
۱۴	نفت

Source: (Bassou, 2017:2)

پس از دهه‌ها حاشیه‌نشینی، آفريقا در سال‌های اخير اهميت راهبردي يافته است. فراواني منابع طبيعي، تکثير گروه‌های افراطي و مهاجرت فزاينده از جنوب به شمال، قدرت‌های خارجي را وادار کرده تا دوباره در امور آفريقا مشارکت کنند. هشدارها درباره رويارويي ژئوپوليتيکي چين و آمريکا در آفريقا زودرس به نظر می رسد. قدرت‌های خارجي و نيز کشورهای آفريقايي نقش مهمي در حصول اطمینان از تبديل شدن جريان فزاينده کمک‌ها و سرمايه‌گذاري به نيرويي برای رشد اقتصادي و ثبات سياسي در آفريقا دارند (CSS,2008:1). با اين حال، رقابت بين قدرت‌های بزرگ برای نشان دادن نفوذ خود در آفريقا، به متغير مهمي در پويايي سياسي و اقتصادي اين قاره تبديل شده است. (Guijarro,2022, 3)

بنابراين، چهره و سرنوشت قاره آفريقا در قرن بيست و يکم به سرعت در حال تغيير است و شبکه روابط خارجي آن با تعامل بازيگران جديد با کشورهای آفريقايي پيچيده تر می شود. در کنار قدرت‌های غربي، امروزه چين، ژاپن، هند و روسيه به همراه قدرت‌های منطقه‌ای خاورميانه مانند قطر، امارات متحده عربي، عربستان سعودي، ايران و اسرائيل همگي به دنبال ايجاد منطقه نفوذ در آفريقا هستند (Orakci, 2022:2). تركيه نيز در شمار کشورهایي است که تعامل و نفوذ در آفريقا را به يك اولويت سياست خارجي خود تبديل نموده و در يك دهه اخير شدت و ابعاد بيشتري به آن بخشیده است. بنابراين، حضور بازيگران متعدد، فضايي را ايجاد نموده که در آن منافع قدرت‌های آسيايي، غربي و خاورميانه گاهی در تضاد با يکديگر قرار گيرد.

۳- جایگاه آفریقا در دکترین جدید سیاست خارجی ترکیه

کتاب احمد داود اغلو با عنوان «عمق استراتژیک» که در سال ۲۰۰۱ منتشر شد، تا حد زیادی در سیاست خارجی معاصر ترکیه تأثیری پارادایمی داشته است. تز اصلی کتاب یاد شده این است که ترکیه این پتانسیل را دارد که نه تنها به یک بازیگر منطقه‌ای، بلکه به یک کنشگر ممتاز در جهان تبدیل شود. علاوه بر این به جای تعریف و تلقی ترکیه به عنوان بخشی از «بال غرب»، این پتانسیل وجود دارد که ترکیه بازیگر محوری در جغرافیای پیرامون خود باشد. در چنین شرایطی است که کشور یاد شده یک سیاست استراتژیک منطقی با استفاده از منابع قدرت، تاریخ، و جغرافیای خود اتخاذ خواهد کرد و همچنین گسترش حوزه نفوذ ژئوفرننگی خود را از طرق صلح آمیز و دیپلماتیک تعقیب می‌کند (Barroso, 2022: 132).

اگرچه روابط ترکیه با آفریقا از یک سببه و تبار دیرینه تاریخی برخوردار است و حتی می‌توان رد پای چنین پیوندی را در دوران قبل از تأسیس ترکیه و در هنگامه امپراتوری عثمانی جستجو نمود اما باید اوج روابط ترکیه با آفریقا را در نگاه ویژه نخبگان جدید این کشور در زمان حاکمیت حزب عدالت و توسعه رد یابی نمود (Uchegara, 2008: 50-51). نخبگانی که به شکلی پیچیده تر به هویت و منافع ترکیه و چگونگی کاربرست مولفه‌های مختلف قدرت به ویژه ارزش‌ها و هنجارها در سیاست خارجی این کشور نگاه می‌کنند (بی‌نام، فصلنامه قدرت نرم، ۱۳۹۳).

درون مایه کتاب «عمق استراتژیک احمد داغلو»، اغلب به دلیل دیدگاه آن برای گسترش تعامل ترکیه در سراسر جهان، به ویژه در مناطق تحت نفوذ سابق عثمانی، به عنوان «نئو عثمانی‌گری» شناخته می‌شود. (Akca, 2019: 4). حزب حاکم عدالت و توسعه تحت رهبری رئیس‌جمهور اردوغان حتی پس از خروج داود اوغلو نیز به بیان این دیدگاه برای ترکیه ادامه داده است. اینجا بود که آفریقا به عنوان یکی از مناطق هدف در سیاست خارجی ترکیه به یک اولویت استراتژیک تبدیل می‌شود (Shinn, 2015: 9).

در بعد سیاست آفریقا محور ترکیه، یکی از جنبه‌های اصلی رویکرد ترکیه در این قاره، لفاظی‌هایی است که تأکید می‌کند ترکیه در کنار «ملت‌های تحت ستم» است. علاوه بر این، هدف موضوع‌گیری یاد شده در سیاست خارجی ترکیه در قبال آفریقا، تمایل این کشور به برجسته‌سازی سیاست‌های استعماری ظالمانه کشورهای غربی در قاره آفریقا و تأکید بر تمایز سیاست خارجی

مبتنی بر احترام متقابل و برابری ترکیه با رویه یاد شده است. این بخشی از یک دکترین گسترده تر سیاست خارجی ترکیه است که بر اساس آن نظم بین المللی موجود را ناکارآمد تلقی کرده و نیاز به تغییر در آن را ضروری می داند. (Alaranta,2020,4).

متعاقب به قدرت رسیدن حزب عدالت و توسعه و رویکرد جدید آن، تحولات عظیمی در سیاست خارجی ترکیه از سال ۲۰۰۲، اتفاق افتاد که «دوره‌ای از گشایش» را برای مناطقی از جهان که قبلاً نادیده گرفته شده بودند در سیاست خارجی این کشور ترویج کرد (Ozkan, 2018: 42). رویکردی که می توان از آن به عنوان، «نگاه فرا اروپایی» ترکیه یاد نمود (Cagaptay, 2014:56)، که آفریقا را به هسته مرکزی ترویج دکترین جدید ترکیه تبدیل نموده است و عملاً در قاره آفریقا، یک چشم انداز استراتژیک جدید با هدف توسعه همه جانبه روابط سیاسی، اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، نظامی و تاریخی با این قاره اتخاذ گردیده است (Siradağ, 2018: 164).

بنابراین می توان جهت گیری های سیاست خارجی ترکیه یا به نوعی برقراری ارتباط ترکیه با آفریقا را در بازه های زمانی متفاوتی تقسیم نمود. دوره اول تحت عنوان ابتکار آفریقا، که منشأ آن به سال ۱۹۹۸ بازمی گردد و از سال ۲۰۰۲ به بعد به طور کامل اجرا شد، به عنصری پایدار از سیاست خارجی این کشور در قبال آفریقا تبدیل شد. دوره دوم، که در سال ۲۰۰۵ آغاز شد و با اولین اجلاس ترکیه - آفریقا در سال ۲۰۰۸ به پایان رسید، دوره متنوع سازی روابط در طیف وسیعی از مسائل از جمله سیاست و اقتصاد را نشان داد. دوره سوم با اجلاس سال ۲۰۰۸ آغاز شد و تا زمان سفر اوت ۲۰۱۱ رجب طیب اردوغان، به سومالی ادامه یافت. این زمانی بود که روابط ترکیه و آفریقا ماهیت چند بعدی به خود گرفت. مراحل دو و سه شامل پیچیدگی افزایش سیاست آفریقایی ترکیه است. دوره چهارم، که با سفر رسمی اردوغان به سومالی آغاز شد، روابط ترکیه و آفریقا به یک رابطه سیاسی بالغ تر تبدیل گردید. دوره پنجم روابط ترکیه با آفریقا با پایان سال ۲۰۱۴ در پیوند است. این دوره بر عادی سازی و نهادینه سازی روابط متمرکز بوده است (Ozkan,2016: 217-219).

جنبه های مشخص سیاست خارجی ترکیه در دوره حزب عدالت و توسعه، مبتنی برکنشگری و رویکرد چند بعدی بوده است. در این راستا تلاشی بسیار مصمم برای خشتی سازی دکترین دولت قبلی صورت گرفته است. لذا دکترینی که به عناوینی محتاطانه، منفعلانه و از نظر جغرافیایی محدود

تفسیر می‌شد با راهبردی جایگزین شد که بر اساس آن ترکیه در نظام در حال گذار جهانی، باید به ایفای یک نقش فعال در سیاست جهانی بپردازد. در دکترین جدید سیاست خارجی ترکیه و در نگاه ویژه این کشور به مناطق مختلف جهان، مولفه قدرت و بهره‌گیری از مدل‌های مختلف قدرت اهمیت دوچندانی پیدا نموده است. در ذیل به منابع قدرت هوشمند و ابزارهای اثر بخش سیاست خارجی ترکیه و چگونگی کاربست آن در پهنه سرزمینی آفریقا پرداخته می‌شود.

۳-۱- پایگاه‌های نظامی و مراکز آموزشی

ایجاد پایگاه‌های نظامی و مراکز آموزشی در کشورهای آفریقایی نمود برجسته حضور نظامی ترکیه در آفریقا و یکی از بارزترین جنبه‌های قدرت سخت افزاری این کشور محسوب می‌شود. سودان و سومالی به عنوان دو کشور مهم آفریقایی اصلی‌ترین میزبان‌های حضور نظامیان ترکیه در این قاره محسوب می‌شوند. سومالی، میزبان بزرگترین پایگاه نظامی برون مرزی ترکیه است. آنکارا همچنین به منظور حفظ قدرت نظامی خود در مناطق کلیدی دریای سرخ و اقیانوس هند، در بندر دریایی موگادیشو، پایتخت این کشور حضور پررنگی داشته است (Arredondas, 2021). بهره‌برداری از این تاسیسات که مهم‌ترین آن فرودگاه‌های موگادیشو (پایتخت سومالی) است، در سال ۲۰۱۱ به واسطه افزایش سرمایه‌گذاری‌های بشردوستانه، سیاسی و امدادی در سومالی ساخته شد، و حتی با مخالفت و واکنش بسیاری از کشورهای حاشیه خلیج فارس مواجه گشت (Arab News, 2017).

در واقع، سومالی جایی است که دکترین ترکیه با عنوان «گشایش آفریقا» با شدت بیشتری در آن اجرا شده است و نتایج بسیار قابل توجهی به همراه داشته است. پایگاه نظامی و آکادمی آموزشی ترکسوم واقع در موگادیشو ملموس‌ترین نمونه از فعالیت ترکیه در آفریقا است. تخمین زده می‌شود که بیش از ۱۰۰۰۰ سرباز سومالیایی در سال‌های آینده در این پایگاه آموزش ببینند (Alaranta, 2020: 7). کادری متشکل از ۱۰۰ مربی ارتش ترکیه در آنجا مستقر شده‌اند تا یک برنامه آموزشی استاندارد نظامی را برای سربازان، درجه‌داران و افسران سومالیایی ارائه دهند. ۲۰۰ نیرو باقی مانده ترکیه نیز از پایگاه یاد شده در برابر حمله محافظت می‌کنند (Rossiter and Cannon, 2019: 170).

1 Mogadishu
2 TURKSOM

اين پاىگاه عموماً به عنوان بخشى از موقعيت نسبتاً جديد پيشروى تركيه، مجموعه‌اى از بنادر و پاىگاه‌هاى استراتژيك با هدف پيكربندى مجدد معماری امنيتى كريدور مدیترانه- دریای سرخ در نظر گرفته می‌شود (Tanchum, 2019). به اين معنا كه برخى ارتباط میان پرسنل نظامی مستقر تركيه در قبرس شمالی، شمال عراق، سوریه، قطر و سومالی را به عنوان شاهدی بر راهبرد «پشت پرده» تركيه برای بازپس گيری سرزمین های عثمانی سابق می دانند (Lin, 2019).

در اوایل سال ۲۰۰۶ يك قرارداد همکاری نظامی با نیز سودان منعقد شد و از آن زمان به بعد سطح همکاری به طور مداوم در حال تغییر بوده است. اگرچه رجب طیب اردوغان و همتای سودانی بر میراث فرهنگی و پتانسیل‌های گردشگری این جزیره تاکید کردند در پس این قرارداد بر همکاری‌های عظیم نظامی نیز تاکید عمده شده است، به نحوی كه بخشى از نیروی نظامی تركيه برای آموزش نیروهای سودانی جهت مبارزه علیه تروریسم باید در سودان حضور پیدا می‌کردند (Kucukgocmen and Khalid, 2017).

بر اساس گزارش‌ها، توافق مذکور همچنین به تركيه این حق را می‌دهد كه يك اسکله دریایی برای نگهداری کشتی‌های غیرنظامی و نظامی بسازد. با وجود کنار رفتن البشیر از قدرت تردیدهایی در عملیاتی شدن قرار داد ایجاد شد، اما همچنان تركيه به همکاری با دولت جدید سودان ادامه می‌دهد (Connon and Donelli, 2019).

در سال ۲۰۰۷ يك قرارداد همکاری نظامی دیگر با گامبیا امضا شد و می‌توان آن را موفقیت چشمگیری دانست كه ۷۵۰۰ نفر به صورت حضوری شاهد آموزش نیروی ۸ هزار نفری ارتش گامبیا توسط ارتش تركيه بودند. از سوی دیگر گامبیایی‌ها سلاح‌ها و تجهیزات نظامی متعددی را از تركيه خریداری نمودند. يك قرارداد همکاری نظامی برای اولین بار در سال ۲۰۱۱ با نیجریه منعقد شد كه بر اساس آن نیروی دریایی نیجریه کشتی‌هایی را از تركه‌ها خریداری كرد و تركه‌ها تمرین و آموزش به كارگیری آن‌ها را نیز بر عهده گرفتند. این قرارداد در سال ۲۰۱۸ برای پنج سال دیگر تمدید شد (Besenyo, 2021: 81-83). اتیوپی دیگر کشور آفريقايي محسوب می‌گردد كه به هدف قدرت سحت تركيه در این قاره تبدیل شد. در اتیوپی، تركيه در سال ۲۰۰۶ قرارداد همکاری امضا كرد كه در آن، نیروهای مسلح اتیوپی توسط تركيه آموزش خواهند دید (Gunn, 2020: 187). ایجاد مراکز

آموزشی و پایگاه نظامی، بخشی از پیکره قدرت سخت ترکیه در آفریقا محسوب می گردد، که در سال‌های اخیر با شدت بیشتری در دستور کار قرار گرفته است.

۳-۲- فروش تسلیحات و همکاری نظامی

پیشرفت‌های صنعت دفاعی و نظامی ترکیه سبب شده این کشور از یک وارد کننده تجهیزات و سلاح‌های نظامی به صادر کننده آن بدل شود. قاره آفریقا از مناطقی است که در سال‌های اخیر پذیرای سلاح و تجهیزات نظامی ترکیه بوده است. (Besenyo,2021:81). دامنه سرمایه گذاری ترکیه در قاره آفریقا به تدریج در حال گسترش است. حداقل از سال ۲۰۱۵، ترکیه نیز به یک قدرت رو به رشد در صنعت دفاعی تبدیل شده است. ترکیه تاکنون قراردادهای دفاعی با تونس، نیجر، سومالی، نیجریه، مالی، موریتانی، غنا، تانزانیا، کامرون، مراکش و اتیوپی منعقد نموده است (Kharief,2022).

ترکیه با داشتن حجم تجارت ۳۰ میلیارد دلاری و پروژه‌های سرمایه گذاری به ارزش ۷۸ میلیارد دلار تا پایان سال ۲۰۲۱ در زمره شرکای اصلی توسعه و نیز شریک امنیتی کشورهای آفریقایی شناخته شده است. از آنجایی که تقریباً نیمی از کشورهای آفریقایی توافقنامه همکاری در صنعت دفاعی با ترکیه امضا کرده‌اند، تاکنون ۱۴ کشور (بورکینافاسو، الجزایر، چاد، مراکش، غنا، کنیا، مالی، موریتانی، نیجر، نیجریه، سنگال، سومالی، رواندا، اوگاندا) اقدام به واردات سلاح‌ها و خودروهای نظامی مختلف از این کشور کرده‌اند (Bayram,2022). ارزش صادرات تسلیحات ترکیه از ۸۳ میلیون دلار در سال ۲۰۲۰ به ۴۶۰,۶ میلیون دلار در سال ۲۰۲۱ رسیده است که به طور جزئی افزایش بیش از پنج برابری صادرات تسلیحات ترکیه از جمله هواپیماهای بدون سرنشین، خودروهای زرهی و تجسسی در سال‌های اخیر را نشان می دهد. در بخش تسلیحات، ترکیه با بیش از ۲۵ کشور آفریقایی از جمله نیجر، رواندا، سنگال، کنگو، مالی و نیجریه قرارداد همکاری امضا کرده است (Fernandez,2022). از جمله می توان به قرار داد کشور نیجریه با یک شرکت ترکیه ای برای خرید پهباد کارال - سی یو به ارزش ۸۰ میلیارد دلار و نیز قرارداد خرید تسلیحات مصر از ترکیه در سال ۲۰۲۴ اشاره کرد. ترکیه همچنین یک سامانه پدافند هوایی در پایگاه هوایی الوطیه لیبی مستقر کرده است.

هوایماهای بدون سرنشین بارزترین سلاح خریداری شده از سوی کشورهای آفریقایی است. اما مجموعه تسلیحات صادراتی ترکیه محدود به هوایماهای بدون سرنشین نیست، بلکه به طور فزاینده ای جامع و گسترده شده است. بسیاری از شرکت‌های ترکیه‌ای، سلاح، تجهیزات دریایی، هلیکوپتر، خودروهای زرهی و غیره تولید می‌کنند. یکی از موفق‌ترین محصولات ترکیه، خودروهای زرهی است که در حال حاضر سنگال، مالی، نیجر، اوگاندا و کنیا از آن استفاده می‌کنند (Donelli, 2022: 4-7). پهپادها بخش دیگری از صادرات ترک‌ها را تشکیل می‌دهند، از حیث تفاوت‌مندی و کارایی پهپادهای ترکیه، باید افزود که، در مقایسه با پهپادهای آمریکایی و اسرائیلی، پهپادهای ساخت ترکیه ارزان‌تر و راحت‌تر عمل می‌کنند. (Fernandez: 2022). عملکرد تجربه شده چنین سلاح‌هایی سبب گردیده که اکثریت کشورهای آفریقا به سمت انعقاد قراردادهای تسلیحاتی با ترکیه سوق یابند و نسبت به خریداری این نوع از سلاح‌ها با استقبال بیشتری عمل کنند.

به هرحال ابتکار اقتصاد و امنیت از سوی ترکیه جهت بهره‌برداری اقتصادی از صنعت دفاعی این کشور و هم‌چنین بسط هژمونی در قاره آفریقا و از دیگر سو افزایش درگیری‌ها میان بسیاری از کشورهای آفریقایی و نیاز مبرم آن‌ها برای دستیابی به سلاح‌های بیشتر جهت مقابله با گروه‌های تروریستی منجر به این امر گردیده است که بین افزایش نیازهای دفاعی کشورهای آفریقایی و علاقه آنها به محصولات صنایع نظامی ترکیه و سیاست‌های توسعه محور ترکیه نوعی همبستگی به وجود آید. (Bayram, 2022).

۳-۳- مداخله مستقیم نظامی گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مداخله مستقیم نظامی در تحولات کشورهای آفریقایی عینی‌ترین و ملموس‌ترین جنبه قدرت سخت ترکیه را در این قاره برجسته می‌کند. لیبی تجسم حضور فیزیکی و نظامی ترکیه در پرتو تحولات قاره آفریقا است. کشورهای شمال آفریقا در استراتژی آفریقایی ترکیه موقعیت بسیار ویژه ای دارند، این‌ها سرزمین‌های سابق عثمانی هستند. در ابتدا، ترکیه با مداخله نظامی ناتو که منجر به فروپاشی رژیم معمر قذافی در لیبی شد، مخالفت کرد. اما واقعیت‌های جدید در پرتو تحولات برآمده در لیبی، اتخاذ یک سیاست منسجم و سفت و سخت از سوی ترکیه را به یک ضرورت تبدیل نمود (Alaranta, 2020).

وقوع جنگ داخلی نه تنها در خارج از کشور، بلکه در شمال آفریقا نیز گزینه‌های سیاسی قاطعانه-ای را پیش روی ترکیه قرار داد. از اواسط سال ۲۰۱۴، آنکارا برای حمایت از دولت وفاق ملی (GNA) که علیه ارتش ملی لیبی (LNA) به رهبری مارشال خلیفه حفتر می‌جنگد، درگیر جنگ لیبی شده است. حمایت آنکارا از دولت وفاق را می‌توان با سه دلیل اصلی توضیح داد: ایدئولوژی مشترک تغذیه شده از اسلام سیاسی، قراردادهای تجاری ترکیه به ارزش ۱۸ میلیارد دلار و اهمیت فزاینده مناطق مشترک دریایی در مدیترانه شرقی (Harchaoui, 2020). در نتیجه، حضور مخفی ارتش ترکیه در نوامبر ۲۰۱۹ زمانی که ترکیه و دولت وفاق ملی دو قرار داد (MoU) در زمینه همکاری امنیتی و نظامی امضا کردند، رسمی شد (Cumhurbaşkanlığı, 2019).

مرحله اول یک معاهده دفاعی بود که به نیروهای نظامی ترکیه اجازه می‌داد در طرابلس مستقر شوند و دیگری نیز یک قرارداد دریایی بود که به ترکیه اجازه می‌داد موقعیت خود را در قبرس و تسلط بر منابع انرژی مدیترانه شرقی ارتقا دهد. حتی ترکیه شروع به اعزام جنگجویان سوری به این کشور کرد. تعداد جنگجویان سوری منتقل شده به لیبی در ابتدا حدود ۲۰۰۰ نفر بود، اما در مارس ۲۰۲۰ گزارش شد که این رقم به بیش از ۶۰۰۰ نفر افزایش یافته است که از این تعداد ۱۱۷ نفر قبلاً کشته شده اند (Alaranta, 2020:5).

با تشدید درگیری‌ها میان نیروهای حفتر و دولت وفاق ملی و حمایت‌های فزاینده کشورهای مصر و امارات و عربستان، طرابلس به شدت از سوی نیروهای حفتر در معرض خطر و تهدید همه‌جانبه قرار گرفت. در این مرحله، ترکیه شروع به ارائه انواع تسلیحات ساخت این کشور از جمله هواپیماهای بدون سرنشین، پرسنل نظامی و خودروهای زرهی کمکی به دولت وفاق ملی طرابلس (GNA) کرد. از زمان امضای توافقنامه نظامی، پرسنل عالی رتبه ارتش ترکیه فرماندهی عملیات در طرابلس را بر عهده گرفتند. اردوغان به صورت رسمی از حضور نیروهای ارتش ملی ترکیه در لیبی خبر داد (Cumhurbaşkanlığı, 2019).

اهداف ترکیه همچنین شامل حفاظت از منافع اقتصادی ترکیه در لیبی است که به مشارکت این کشور در قراردادهای ساخت و ساز سودآور قبل از سقوط معمر قذافی برمی‌گردد. از سوی دیگر کنترل نفوذ امارات متحده عربی در لیبی پسا مناقشه نیز مهم است، زیرا این دو کشور برای هژمونی منطقه‌ای با هم رقابت می‌کنند (Sofos, 2022:20). حضور سخت و نظامی ترکیه در آفریقا و به

ويژه در قبال تحولات لیبی به خوبی با عمق سياست توسعه نفوذ و تقويت جناح‌های اخواني در آفريقا در پيوند است. حضور در لیبی از نقش فعال تركيه در شمال آفريقا خير می دهد و بايد منتظر تهديدات و فرصت‌های آینده اين مداخله برای رهبران تركيه بود.

۳-۴- دیپلماسی عمومی

دیپلماسی عمومی جز لاینفکی از مفهوم قدرت نرم و یکی از مولفه‌های برجسته آن است. دیپلماسی عمومی نقشی پيشران را در پيوند و نزديکی روابط میان کشورها ایفا نموده و از آن به عنوان ابزاری برای برقراری روابط بلند مدت با ساير کشورها استفاده می شود (صدرپور، جمشیدی و اسلامی، ۱۳۹۵، ۱۶۸). در واقع دیپلماسی فعال عمومی مقدمه و دروازه ورود یک کشور به کشورها و قاره‌های ديگر محسوب می گردد که موفقیت آن می تواند به توسعه نفوذ و تعميق روابط کشورها منجر گردد.

تركيه با اتكا به دیپلماسی عمومی در تعامل با قاره آفريقا، در سال ۱۹۹۸ برنامه ای اختصاصی برای گسترش روابط با کشورهای آفريقايي و متعاقب آن سازماندهی اجلاس های متعدد همکاری برای ارتقای تجارت را اتخاذ کرد. اولین استراتژی توسط حزب عدالت و توسعه تركيه (AKP) در سال ۲۰۰۳ اتخاذ شد و پس از آن اجلاس بين المللی تركيه-آفريقا در سال ۲۰۰۵ و اولین سفر نخست وزير تركيه به کشورهای جنوب صحراي آفريقا با دو دیدار بسیار نمادين از اتیوپی و آفريقای جنوبي در همان سال عملی شد. در این راستا تركيه به عنوان ناظر در اتحادیه آفريقا (AU) دست یافت و اولین دفتر آفريقايي خود یعنی، آژانس همکاری و هماهنگی تركيه (TIKA) را در آديس آبابا افتتاح کرد. امروزه TIKA حدود بیست دفتر در سراسر قاره یاد شده دارد و خدماتی را در زمینه های مختلف از جمله بهداشت، آموزش، کشاورزی و توسعه زیرساخت ها ارائه می دهد. به دنبال اولین اجلاس سران همکاری تركيه و آفريقا در سال ۲۰۰۸ در استانبول، تركيه به عضویت بانک توسعه آفريقا (AFDB) درآمد. در سال ۲۰۱۴، دومین اجلاس سران همکاری تركيه و آفريقا در مالاو، گینه استوایی برگزار شد و متعاقب آن برنامه ای برای دوره ۲۰۱۹-۲۰۱۵ با هدف ارتقای بیشتر همکاری تركيه و آفريقا اعلام شد. سومین اجلاس سران در آوریل ۲۰۲۰ برنامه ریزی شده بود، اما به دلیل همه گیری COVID-19 به تعویق افتاد (Serkan, 2020).

در پی روابط فزاینده ترکیه و دیپلماسی عمومی فعال آن با کشورهای آفریقایی، اردوغان، ۵۸ بازدید از ۳۲ کشور آفریقایی داشته است (Ibrahim, 2017). حجم پروازهای شرکت هواپیمایی ترکیش ایرلاینز (THY) نسبت به هر شرکت هواپیمایی دیگری در آفریقا بسیار بیشتر است. قبل از همه‌گیری کووید-۱۹، THY به ۵۸ مقصد در ۳۷ کشور آفریقا پرواز می‌کرد. در حال حاضر، با لغو ممنوعیت سفر، مرتباً تعداد پروازهای خود را افزایش می‌دهد. این شرکت هواپیمایی هم ترکیه را به طور مستقیم به قاره آفریقا متصل می‌کند و هم قاره آفریقا را به ترکیه و بخش‌های مختلف جهان متصل می‌سازد (DailySabah, 2018). تعداد سفارتخانه‌های ترکیه در آفریقا از تنها ۱۲ سفارت در سال ۲۰۰۲ به ۴۳ سفارت در سال ۲۰۲۱ افزایش یافته است و بنیاد معارف ترکیه نیز دارای ۱۷۵ مدرسه در ۲۶ کشور این قاره است (Burhanettan, 2021). در پی دیداری‌های مکرر رئیس‌جمهوری ترکیه از آفریقا متقابلاً ترکیه میزبان حدود ۳۰ رئیس‌دولت آفریقایی از جمله سودان، سنگال، جیبوتی، مصر، موریتانی، تانزانیا، اوگاندا، زامبیا، نیجریه و ... در ترکیه بوده است (Joséphine, 2018). که یک سیاست خارجی فعال و دیپلماسی جامع‌نگر را متبادر می‌کند.

بعد دیگری از دیپلماسی فعال ترکیه در ارتباط با نقش رسانه‌ها به عنوان یک ابزار کارآمد قدرت نرم است. ترکیه «اجلاس رسانه‌های ترکیه و آفریقا» را در ۲۵ تا ۲۶ می ۲۰۲۲ در استانبول برگزار کرد. ۸۰ تن از خبرنگاران از ۴۵ کشور آفریقایی، دیپلمات‌های آفریقایی، نمایندگان سازمان‌های غیردولتی و دانشگاهیان در این برنامه حضور داشتند. (Siradag, 2022b:6). در بعد فرهنگی نیز دیپلماسی فعال ترکیه در آفریقا در همگرایی و نزدیکی با جوامع مختلف این قاره نقشی فعال را بازی می‌کند. به نوعی که پیوند فرهنگی که ترکیه از طریق سازمان‌های غیردولتی با این قاره برقرار کرده است، با نهادهایی مانند آژانس همکاری و هماهنگی ترکیه (TİKA)، مؤسسه یونس امره و بنیاد دیانت ترکیه تداوم یافته است. (Shkurti, 2021).

۳-۵- کمک‌های بشردوستانه و روابط تجاری

کمک‌های بشردوستانه یک جنبه اساسی سیاست خارجی ترکیه در آفریقا است که در مرکز رویکرد حزب عدالت و توسعه در این قاره است. چنین سیاستی ترکیه را در میان کشورهای جنوب صحرائی آفریقا به عنوان یک دولت نوظهور و بدون جاه‌طلبی استعماری معرفی می‌کند. این مدل ترکیه برخی از کارشناسان امور خارجه را تحت تأثیر قرار داده است تا ترکیه را به عنوان

كشوري توصيف كنند كه در كنار تامين منافع ملي، تا حد زيادي به رفاه آفريقايي ها نيز توجه ويژه دارد (Ngwa, 2019:34).

دفتر هماهنگي و همكاري تركيه در آفريقا (TİKA) كه در سال ۱۹۹۲ تاسيس شد، نزديك به ۲۱ نمايندگي را در بسياري از كشورهاي آفريقايي افتتاح نمود و مسئوليت كمك هاي بشر دوستانه تركيه به آفريقا را بر عهده گرفت. در سال ۲۰۰۲، اين سازمان تنها ۸۵ ميليون دلار براي برنامه كمك هاي مختلف و كمك هاي مالي هزينه كرده است كه تا سال ۲۰۰۸ به طور پيوسته به ۷۸۰ ميليون دلار افزايش يافته است. از اين مبلغ، ۵۱،۷۳ ميليون دلار يعني معادل ۶،۶٪ از كل بودجه تركيه در زمينه كمك هاي بشر دوستانه، به برنامه هاي قاره آفريقا اختصاص يافته است (Besenyo, 2021:74).

علاوه بر اين، تركيه در جريان روند همه گيري كوويد۱۹ به ۴۵ كشور آفريقايي كمك هاي پزشكي ارسال كرد. همچنين در سومين اجلاس سران مشاركت تركيه و آفريقا، رئيس جمهور اردوغان اعلام كرد كه ۱۵ ميليون دوز واكسن به كشورهاي آفريقايي ارسال مي شود. بيمارستان هاي ساخته شده توسط تركيه در سودان، نيجر و سومالي خدمات مراقبت هاي بهداشتي را يگان را به صدها بيمار كوويد۱۹ در طول همه گيري ارائه كردند. (Siradag, 2022b:8).

از ديگر پويائي هاي مهم در مولفه هاي سياست قدرت نرم تركيه در آفريقا، تقويت روابط تجاري و اقتصادي با كشورهاي آفريقايي است. در همين راستا، هيات روابط اقتصادي خارجي تركيه (DEİK) به طور رسمي مديريت روابط اقتصادي خارجي اين كشور با ساير مناطق جهان را سازماندهي مي كند. تركيه در اين راستا ۴۵ شوراي تجاري، را با هدف افزايش روابط اقتصادي دوجانبه با كشورهاي آفريقايي در اين قاره ايجاد كرده است. (MÜSIAD, 2018).

تركيه موفق به ايجاد روابط استراتژيك قوي و مشاركت اقتصادي و سرمايه گذاري با كشورهاي قاره آفريقا شده است كه عمدتاً در حجم داده هاي اقتصادي بين تركيه و كشورهاي آفريقايي و حجم همكاري بين دو طرف در همه زمينه هاي مختلف نشان داده شده است. تركيه با چين و ايالات متحده آمريكا در آفريقا در رقابت است و به طور پيوسته حجم صادرات خود به آفريقا را از ۲ ميليارد دلار در سال ۲۰۰۳ به بيش از ۲۵ ميليارد دلار در سال ۲۰۲۱ افزايش داده است. از نظر سرمايه گذاري مستقيم در قاره آفريقا، شركت هاي پيمانكاري تركيه در اين بخش نيز فعال بوده

و بیش از ۱۱۵۰ پروژه زیرساختی به ارزش ۷۰ میلیارد دلار را اجرا کرده‌اند که بیش از ۱۰۰۰۰۰ شهروند آفریقایی در این پروژه‌ها مشارکت می‌کنند و به بخشی از جریان اشتغال‌زایی در آفریقا تبدیل شده است. (Tebadul, 2021).

رشد اقتصادی ترکیه در آفریقا با این واقعیت تسهیل می‌شود که برخلاف سایر کشورها که بیشتر در پی واردات مواد خام از آفریقا هستند، ترکیه به سرمایه‌گذاری و توسعه اقتصادی قاره یاد شده نیز توجه می‌کند. در سال ۲۰۰۷، ۳۵۰ شرکت ترکیه ای ۴۰۰ میلیون دلار در کشورهای آفریقایی سرمایه‌گذاری کردند که به لطف کمک‌های دولت به ۵ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۴ و ۶٫۲ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۶ رسید. این توسعه نه تنها از نظر سطح سرمایه‌گذاری، بلکه از نظر تعداد شرکت‌های ترکیه ای نیز قابل توجه است. در حالی که در سال ۲۰۰۳ تنها یک شرکت ترک در اتیوپی وجود داشت، در سال ۲۰۱۴ به بیش از ۳۰۰ شرکت رسیده است (Besenyo, 2021: 79). جداول ذیل به خوبی حجم روابط اقتصادی و تجاری ترکیه با قاره آفریقا را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۲: تجارت ترکیه با کشورهای شمال آفریقا (۲۰۰۰-۲۰۲۱) میلیون دلار

سال	صادرات	واردات	کل
2010	7.025,168	3.098,091	10.123,259
2011	6.700,805	3.342,055	10.042,860
2012	9.443,604	3.308,343	12.751,947
2013	10.930,556	3.630,876	14.561,432
2014	10.240,492	3.584,217	13.824,709
2015	8.918,833	3.173,401	12.092,234
2016	8.069,446	3.252,568	11.322,014
2017	7.918,462	4.203,460	12.121,922
2018	9.915,077	4.685,547	14.600,624
2019	10.828,878	4.009,992	14.838,870
2020	9.224,060	4.757,326	13.981,386
2021	13.339,835	5.417,618	18.757,453

بر اساس جدول بالا، در حالی که کل تجارت ترکیه با منطقه شمال آفریقا در سال ۲۰۱۰، ۱۰ میلیارد دلار بود، حجم تجارت ترکیه با این منطقه در سال ۲۰۲۱ به ۱۹ میلیارد دلار رسیده است. ارقام یاد شده نشانگر رشد تقریباً دوبرابری کل تجارت ترکیه با منطقه شمال آفریقا تا سال ۲۰۲۱ است.

جدول شماره ۳: تجارت تركيه با كشورهاي زير صحرا (۲۰۰۰-۲۰۲۱) ميليون دلار

سال	صادرات	واردات	كل
2010	2.257,898	1.725,916	3.983,814
2011	3.633,016	3.424,658	7.057,674
2012	3.913,246	2.613,447	6.526,693
2013	4.405,698	2.559,946	6.965,644
2014	4.267,226	3.584,217	7.851,443
2015	4.212,322	2.151,915	6.364,237
2016	3.833,943	2.151,987	5.985,930
2017	4.318,839	2.978,629	7.297,629
2018	5.173,872	2.451,876	7.625,748
2019	5.794,323	1.810,756	7.605,079
2020	6.016,613	2.552,458	8.569,071
2021	7.873,284	2.814,891	10.688,175

بر اساس جدول ۳، در حالي كه كل تجارت تركيه با منطقه جنوب صحراي آفريقا در سال ۲۰۱۰ تقريباً ۴ ميليارد دلار بود، اين رقم در سال ۲۰۲۱ از ۱۰ ميليارد دلار گذشته است. در حالي كه كل تجارت تركيه با قاره آفريقا در سال ۲۰۱۰ حدود ۱۴ ميليارد دلار بوده، اين رقم در سال ۲۰۲۱ به حدود ۳۰ ميليارد دلار رسيده است. طبق جدول ۳، ميزان تجارت تركيه با كشورهاي جنوب صحراي آفريقا در سال ۲۰۲۲ بيش از دو برابر شده است (Siradag, 2022b:9). حجم رو به رشد روابط تجاري و اقتصادي تركيه با آفريقا مويد اهميت آفريقا در دكترين سياست خارجي تركيه در ايجاد روابط با مناطق در حاشيه است كه پيوندهاي اقتصادي به ابزار بسط نفوذ نرم تركيه در اين جغرافيا تبديل شده است.

۶-آموزش و مذهب

بخش آموزش و پرورش يكي از پيشرانهاي اصلي قدرت نرم تركيه در آفريقا است. بنياد معارف و موسسه يونس امره در قالب دو نهاد آموزشي و فرهنگي نقش تسهيل كننده بسط قدرت نرم تركيه در تعامل با كشورهاي آفريقايي را بر عهده دارند. اگرچه تا قبل از كودتاي ۲۰۱۶ در تركيه مدارس مربوط به جنبش گولن نقش فعال و پيشراني را در امور مذهبي و آموزشي در كشورهاي هاي آفريقايي بر عهده داشتند، متعاقب كودتاي ۲۰۱۶ دولت تركيه رسماً كنترل مدارس حزبي را در آفريقا در اختيار گرفت و اين بار بنياد معارف و موسسه يونس امره مسئوليت ياد شده را بر عهده گرفتند (Abdelkerim Idriss, 2020)

بنیاد معارف ترکیه با همکاری وزارت آموزش و پرورش تنها نهاد مجاز به ارائه خدمات آموزشی در خارج از کشور است. تأسیس این مدارس با هدف برجسته کردن میراث ترکیه مسلمان و از سوی ایجاد نخبگان جدید آفریقایی است. به این ترتیب، بورس‌های تحصیلی ترکیه تحت مدیریت ریاست جمهوری ترکیه، بسیاری از دانشجویان آفریقایی را جهت تحصیل در دانشگاه‌های ترکیه جذب نموده است (Gunn, 2020:186). بنیاد یاد شده تنها در کشور نیجر ۱۳ مدرسه و ۲ خوابگاه در ۳ پردیس آموزشی بنا کرده است.

بخش آموزش و پرورش به مؤلفه قابل توجهی از قدرت نرم ترکیه در حمایت از توسعه روابط با جوانان آفریقا تبدیل شده است. از طریق بنیاد دولتی معارف، ترکیه ۱۷۵ مدرسه را در ۲۶ کشور در این قاره اداره می‌کند. در سال‌های اخیر، ترکیه همچنین فرصت‌های بورس تحصیلی را برای آموزش عالی دانشجویان آفریقایی افزایش داده است. براین اساس، تقریباً ۱۵۰۰۰ دانشجوی آفریقایی از سال ۱۹۹۲ بورس‌های تحصیلی کامل از کشور ترکیه دریافت کرده‌اند. به همین ترتیب، موسسه یونس امره دارای ده مرکز فرهنگی در این قاره است که دوره‌های آموزش زبان و برنامه‌های تبادل فرهنگی را ارائه می‌دهد (Orakci, 2022:7).

غنا یکی از کشورهایی است که دکترین قدرت نرم ترکیه از طریق موسسات مذهبی و آموزشی نقشی فعالی را در آن ایفا می‌نمایند. بدین سان دولت ترکیه از مدارس و موسسات دینی مرتبط با دولت در کشورهای آفریقایی و از جمله غنا پشتیبانی و حمایت بیشتری می‌کند. گفته می‌شود که هدف از این کار، ترویج برند منحصر به فرد رهبری اسلامی و برنامه سیاسی رئیس‌جمهور اردوغان است. سیاستی که از طریق صدور الگوی حکمرانی و منحصر به فرد بودن نوع رهبری ترکیه، در آفریقا در حال ترویج و تقویت است (Haynes, 2020:7).

مذهب بعد دیگری از عناصر تشکیل دهنده قدرت نرم ترکیه در آفریقا را تداعی می‌کند. دین عنصر ظریف اما بسیار مهم روابط ترکیه و آفریقا است. مذهب حتی نقش مشروعیت بخشی را نیز بر عهده دارد. اداره امور مذهبی ترکیه در ابتدا در زمینه سیاست خارجی کنشگری فعال نبود و صرفاً بر نیازهای مذهبی مسلمانان در داخل کشور تمرکز داشت. با تغییر به سمت رویکرد چند بعدی در سیاست خارجی، مذهب به یکی از عناصر قدرت نرم ترکیه به ویژه در آفریقا تبدیل شده است (Ozkan, 2013:48). اولین اجلاس رهبران مذهبی کشورها و جوامع مسلمان قاره آفریقا

در نوامبر ۲۰۰۶ در استانبول برگزار شد و نمايندگاني از ۲۱ کشور گرد هم آمدند. تركيه تا زمان حاكميت حزب عدالت و توسعه به عنوان يك کشور سكوپلار از شركت در اجلاس های مذهبي خودداري می کرد اما اين رویه از سال ۲۰۰۲ به بعد دستخوش تحول شد.

تركيه همچنين به هويت مسلمانان خود در ايجاد اتحاد با کشورهای مسلمان آفريقايي اشاره دارد. به عنوان مثال، تركيه در اكتوبر سال ۲۰۱۹ ميزبان بيش از ۵۰ رهبر مذهبي مسلمان آفريقايي در استانبول بود كه از جمله آنها شيخ عثمان نوح شاروبوتو^۱ (امام رئيس غنا) و مومن حسن باره^۲، وزير امور مسلمانان و فرهنگ جيبوتي بودند. بخشي از اين ديپلماسي مذهبي توسط اداره امور مذهبي تركيه (ديانت)^۳ انجام می شود. ديانت در حال ساخت مساجد و مدارس در چندين کشور آفريقايي از جمله در غنا، بوركينافاسو، مالي و چاد است. در جيبوتي، بزرگترين مسجد در شرق آفريقا به طور كامل توسط تركيه تأمين مالي شد و به سبك عثماني ساخته شد. (Ihsan and Alam, 2020).

از سوی ديگر تركيه با راهبردهای ديني خود در صدد تضعيف جایگاه جنبش گولونيستي تحت هدايت فتح الله گولن در کشورهای آفريقايي است. تأمين مالي سه مسجد بزرگ در کشور غنا با هزينه نزديك به ۱۰ ميليون دلار نمونه‌اي از تلاش‌های تركيه در کشورهای آفريقايي جهت تضعيف و به حاشيه راندن جنبش ياد شده است (Haynes, 2020: 7). با اين حال، استراتژي جديد مذهبي تركيه در قبال رهبران آفريقايي با دو تغيير پارادايميك در سياست خارجي تركيه مرتبط است. نخست، تركيه رويكرد خود را نسبت به سازمان‌ها و نشست‌های مبتني بر مذهب ملايم‌تر كرد و اين را فرصتي برای پيشبرد منافع ملي اين کشور از طريق ابزارهای قدرت نرم تلقی نمود. ثانياً، تركيه درك كرد كه تكميل و تداوم گشايش خود به آفريقا مستلزم بعد مذهبي است. اين همچنين به گذشته عثماني آفريقا مربوط می شود (Ozkan, 2013: 48). با آگاهی از اهميت و كارآمدی مولفه‌های مذهبي و آموزشي به عنوان ارکان اصلي قدرت نرم، تركيه سعی نموده با تخصيص نگاه ویژه به اين پتانسيل‌ها، در راستای بسط هژموني خويش در قاره آفريقا بهره‌برداري حداكثري نمايد.

1 Sheikh Osmanu Nuhu Sharubutu

2 Moumin Hassan Barreh

3 Diyanet

نتیجه گیری

متعاقب حوادث ۱۱ سپتامبر و حمله آمریکا به افغانستان و عراق، توازن ژئوپلیتیکی جدید قدرت در سیاست جهانی پدیدار شد و قدرت‌های نوظهوری چون چین، روسیه، هند، برزیل و ترکیه نقش فعال تری در نظام جدید بین‌المللی ایفا نمودند. اگرچه برخی از قدرت‌ها نظیر چین و روسیه درصدد تغییر ساختار نظام و توازن جدید قدرت بین‌المللی بودند، ترکیه از سال ۲۰۰۰ به بعد دیدگاه استراتژیک خود را در سطوح منطقه‌ای و جهانی تقویت نموده است. با به قدرت رسیدن حزب عدالت توسعه در سال ۲۰۰۲ و انتشار کتاب عمق استراتژیک داود اوغلو (نخست وزیر سابق و معمار جدید سیاست خارجی ترکیه)، این کشور در جهت‌گیریهای سیاست خارجی خود با یک تغییر پارادیمی روبه‌رو شد و به بازتعریف پارامترهای سیاست خارجی خویش مبادرت ورزید. در دکترین جدید نگاه اروپا محور ترکیه کم‌رنگ می‌شود و ایفای یک نقش گسترده‌تر با محوریت مناطق به حاشیه رفته چون قاره آفریقا برای ترکیه تعریف می‌گردد. از این زمان به بعد حجم روابط چند بعدی ترکیه با آفریقا به طرز چشمگیری افزایش یافته و تعاملات ترکیه با بسیاری از کشورهای قاره آفریقا به سطح بالایی رسیده است.

هدف مقاله حاضر ارائه تصویری از ماهیت روابط چند وجهی ترکیه و سازوکارهای اثر بخش کاربرد قدرت هوشمند این کشور در پرتو توسعه مرادوات و تعاملات ترکیه با قاره آفریقا بود. یافته‌های تحقیق بیانگر آن است که سیاست گشایش آفریقایی ترکیه و خیزش این کشور برای مبدل شدن به یک بازیگر ذینفع و محور، با تکیه بر قدرت هوشمند و به کارگیری توامان ابزارهای سخت و نرم قدرت در حال پیگیری است. شراکت استراتژیک ترکیه در آفریقا متأثر از منافع اقتصادی - ژئوپلیتیکی است که به عنوان عنصر تشکیل دهنده سیاست‌های آفریقایی این کشور عمل می‌کنند. به دیگر سخن، قدرت هوشمند ترکیه ابزار استراتژیک این کشور برای تامین منافع خود و همچنین توسعه نفوذ و بسط هژمونی ترکیه در جای جای جهان است. بنابراین قدرت هوشمند ترکیه در آفریقا ثابت می‌کند که ترکیه برنامه‌های استراتژیک بلند مدتی برای ماندن در آفریقا دارد. در خصوص واکاوی ابعاد و زوایای رویه یاد شده در سیاست خارجی منطقه‌ای و بین‌المللی ترکیه در سایر مناطق انجام پژوهش‌های مستقل دیگری ضرورت دارد.

فهرست منابع

- اقبال، اسماعیل (۱۳۹۳). تحلیل مولفه های قدرت نرم ترکیه (۲۰۰۲ تا ۲۰۱۲). مطالعات قدرت نرم، ۴(۱۱)، ۲۹-۴۸.
- بو خریص، أحمد (۲۰۲۰). التنافس الصيني الأمريكي على القارة الأفريقية، معهد المصري للدراسات، ۱۲ مايو.
- جعفری فر، احسان؛ ابوالحسن شیرازی، حبیب اله (۱۴۰۲). سیاست قدرت هوشمند (نرم و سخت) روسیه در سوریه، با تأکید بر مقابله با ترکیه ۲۰۲۳-۲۰۱۱. مطالعات قدرت نرم، ۱۳(۴)، ۳۴-۹.
- صدرپور، سید امیرحسین؛ جمشیدی، محمد حسین؛ اسلامی، محسن (۱۳۹۵). بررسی ساز و کار نوین دیپلماسی عمومی بر مبنای نظریه قدرت نرم جوزف نای. مطالعات قدرت نرم، ۶(۱)، ۱۶۵-۱۸۰.
- کانتی، مادی ابراهیم (۲۰۲۱). إخفاق الاتحاد الإفريقي والجامعة العربية خلف شيئا من عدم الثقة والإحباط؛ الفراغ العربي فتح الباب للتوغل الأجنبي والحل في علاقات جماعية مؤسساتية، مركز الخليج للأبحاث، آراء حول الخليج، العدد ۱۶۲.
- Abdelkerim . I . M. (2020). "Turkey-Africa partnership: A development-oriented approach", Anadolu Agency, January 8th, 2020, <https://www.aa.com.tr/en/africa/analysis-turkey-africa-partnership-a-development-oriented-approach/1696640>
- Alaranta. T. (2020). TURKEY IN AFRICA: CHASING MARKETS AND POWER WITH A NEO-OTTOMAN RHETORI, Finnish Institute of International Affairs.
- Akca. A. (2019). "Neo-Ottomanism: Turkey's foreign policy approach to Africa." *New Perspectives in Foreign Policy* 17 (2019): 03-08.
- Arab News. (2017). Turkish military base in Somalia: Risks and opportunities, Arab News, August 17, 2017, <http://www.arabnews.com/node/1145846/middle-east>.
- Barroso. E. (2022). Turkish Foreign Policy towards Sub-Saharan Africa: A Still Dormant Approach in a Competitive "Jungle" of Interests? 7th International Student Symposium.
- Bassou. A. (2017). Africa's natural resources and geopolitical realities. (2017). OCP Policy Center.
- Bayram. M. (2022). Analysis - Turkiye: Rising power in defense of Africa, <https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-turkiye-rising-power-in-defense-of-africa/2596975>

- Besenyó. J. (2021). Turkey's growing interest in the African continent. *Journal of Central and Eastern European African Studies* 1, no. 1-2 (2021).
- Burhanettan. D.(2021). From initiative to partnership: Turkey-Africa ties, Daily Sabah, December 20, 2021, <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/from-initiative-to-partnership-turkey-africa-ties>
- Cagaptay, S. (2014). *The Rise of Turkey: The Twenty First Century's First Muslim Power*. Nebraska: Potomac Books.(
- Cannon. B and Federico. D. (2019). Middle Eastern States in the Horn of Africa: Security Interactions and Power Projection. *Istituto per gli Studi di Politica Internazionale (ISPI)*, April 30, 2019. <https://www.ispionline.it/en/pubblicazione/middle-eastern-states-horn-africa-security-interactions-and-power-projection-22943>.
- CSS.(2008). Africa's growing Strategic Relevance. CSS Analyses in Security Policy. https://www.files.ethz.ch/isn/56968/css_analysen_nr38-0708_E.pdf.
- Cumhurbaşkanlığı T. C. (2019) *Memorandum of Understanding between The Government of the Republic of Turkey and The Government of National Accord-State of Libya in Security and Military Cooperation*, 27 November.
- DailySabah.(2018). THY to Launch New Flights to Africa, <https://www.dailysabah.com/business/2018/11/20/thy-to-launch-new-flights-to-africa-reach-55-cities-in-continent>, (Accessed:11 February 2021).
- Donelli. F. (2022). UAVs and beyond: Security and defence sector at the core of Turkey's strategy in Africa. Policy Brief 02 MAR 2022.
- Fernandez. E. (2022). Africa and Turkey consolidate their military trade idyll, <https://atalayar.com/en/content/africa-and-turkey-consolidate-their-military-trade-idyll>
- Gallarotti. G. (2010), *Cosmopolitan Power in International Relations: A Synthesis of Realism, Neoliberalism, and Constructivism*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

- GUNN. Tete. J. P. (2020). The presence of Turkey in Africa: Results and Perspectives. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4, no. 2 (2020): 181-190
- Guijarro.Ó. G. (2022).China and Africa, a geopolitical pairing that works : Documento de Análisis IEEE 48/2022. https://www.ieee.es/Galerias/fichero/docs_analisis/2022/DIEEEA48_2022_OSCGAR_China_y_Africa_ENG.pdf y/o enlace bie3 (consultado día/mes/año <https://www.policycenter.ma/sites/default/files/2021-01/OCPPC-PB1719vEn.pdf>)
- Harchaoui, J. (2020) 'In to the Libya Vortex', Clingendael. Available at: <https://www.clingendael.org/publication/libya-vortex> (Accessed: 23 July 2019).
- Haynes. J(2022).Religious and economic soft power in Ghana-Turkey relations." *Religions* 13, no. 11 (2022): 1030.
- Ibrahim. K. (2017).Turkey's win-win policy in Africa, Daily Sabah, January 28, 2017, <https://www.dailysabah.com/columns/ibrahim-kalin/2017/01/28/turkeys-win-win-policy-in-africa>.
- Ihsan. C. A and Alam, S.(2020). Turkey restores symbolic mosque in Algeria, Anadolu Agency, December 16th, 2020, <https://www.aa.com.tr/en/culture-and-art/turkey-restores-symbolic-mosque-in-algeria/1006745>
- Joséphine. D.(2018). Infographie : la Turquie en Afrique, une influence grandissante, Jeune Afrique, March 23rd, 2018, Last modified August 1st, 2018, <https://www.jeuneafrique.com/544975/politique/infographie-ambassades-vols-aeriens-bureaux-de-la-tika-quelle-estla-presence-turque-en-afrique/>
- Kharief, A (2022). Diplomacy, legacies and weapons: How is Turkish foreign policy towards Africa changing , <https://securitypraxis.eu/diplomacy-legacies-and-weapons-how-is-turkish-foreign-policy-towards-africa-changing>.

- Kucukgocmen .A and Abdelaziz, K. (2017). Turkey to restore Sudanese Red Sea port and build naval dock, Reuters, December 26, 2017, <https://www.reuters.com/article/us-turkey-sudan-port/turkey-to-restore-sudanese-red-sea-port-and-build-naval-dock-idUSKBN1EK0ZC>
- Lin, C. (2019). Neo-Ottoman Turkey's 'String of Pearls. *Asia Times*, October 14, 2019. <https://asiatimes.com/2019/10/neo-ottoman-turkeys-string-of-pearls>
- McClory. J. (2011). The New Persuaders II. A 2011 Global Ranking of Soft Power. *Institute for Government* [pdf].
- MUSIAD. (2018). MUSIAD Afrika Agini Genisletiyor, <http://web.musiad.org.tr/tr-tr/dis-iliskiler/musiad-afrika-agini-genisletiyor>, 27 January 2021
- Ngwa. N. R. (2019). TURKISH-AFRICAN RELATIONS: AN INSTITUTIONAL APPROACH OF TURKISH FOREIGN POLICY TOWARDS AFRICA. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi* 2, no. 2 (2019): 23-43.
- Nossel. S. (2004), March /April, Smart Power, *Foreign Affairs*.
- Nye.J .S. (2009). Get Smart: Combining Hard and Soft Power,” *Foreign Affairs* 88, no.4 (2009):
- Nye.J. S.(1990c) *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. New York: Basic Books.
- Nye. J.S. (2011a) *The Future of Power*. New York: Public Affairs.
- Nye. J. S. (2011b). Power and foreign policy, *Journal of Political Power*. 4(1)
- Nye. J.S. and Armitage, R.L.(2007). CSIS Commission on Smart Power. A smarter, more secure America *Center for Strategic and International Studies*, Washington [pdf]
- Ozkan. M.(2018). Africa's place in Turkey's foreign policy: From doubts to normalization. *Afriche & Orienti*, XX (2018): 1-2.

- Ozkan. M. (2016). Turkey's political-economic engagement with Africa. In *Emerging powers in Africa*, pp. 217-231. Palgrave Macmillan, Cham, 2016. J. van der Merwe et al. (eds.), *Emerging Powers in Africa*, DOI 10.1007/978-3-319-40736-4_11.
- Ozkan. M(2013). Turkey's Religious and Socio-Political Depth in Africa. *Emerging Powers in Africa, LSE IDEAS Special Report 16* (2013): 45-50
- OCDE.D. C. P. (2020) .Turkey, OCDE iLibrary, Organization for Economic Cooperation and Development, Accessed September 1st, 2020, https://www.oecd-ilibrary.org/sites/714276e8-en/index.html?itemId=/content/component/5e331623-en&_csp_=b14d4f60505d057b456dd1730d8fcea3&itemIGO=oecd&itemContentType=chapter
- Orakçi. S.(2022). The Rise of Turkey in Africa Analyses. Aljazeera Centre for Studies. (2022)
- Pallaver. M.(2011). *Power and its Forms: Hard, Soft, Smart*. MPhil. London School of Economics.
- Rossiter. A and B. J. C.(2019). Re-examining the “Base”: The Political and Security Dimensions of Turkey's Military Presence in Somalia." *Insight Turkey* 21 (1): 167-188. <https://doi.org/10.25253/99.2019211.09>.
- Shinn. D. (2015). Turkey's Engagement in Sub-Saharan Africa: Shifting Alliances and Strategic Diversification,” Chatham House, December 07, 2018, <https://www.chathamhouse.org/publication/turkeys-engagement-sub-saharan-africa-shifting-alliances-and-strategicdiversification>.
- Serkan. D. (2020). Turkey's Sudden Pledge to Africa Hits \$800 Million”, *Hürriyet Daily News*, March 23rd, 2020, <https://www.hurriyetdailynews.com/opinion/serkan-demirtas/turkeys-sudden-pledge-to-africa-hits-800-million-153173>
- Shkurti. Ö. G. (2021). Experts Respond: Turkey-Africa Relations | An Increasing Partnership , <https://www.setav.org/en/experts-respond-turkey-africa-relations-an-increasing-partnership>.

- Siradag. A.(2022a). Turkey's Growing Role as a Security Actor in Somalia: Dynamics and Motivations." *Akademik İncelemeler Dergisi* 17, no. 2 (2022): 389-404.
- Siradag. A.(2022b) . The Rise of Turkey's Soft Power in Africa: Reasons, Dynamics, and Constraints." *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 8, no. 2 (2022): 1-14
- Sıradağ. A. (2018). The dynamics shaping Turkish African Policy and Turkey's Approach towards the Western Sahara Conflict." *Africana Studia* 29 (2018).
- Sofos. S.(2022). Peacebuilding in turbulent times: Turkey in MENA and Africa, LSE Middle East Centre Paper Series | 61 | March 2022
- Tanchum. M. (2019). Turkey's String of Pearls: Turkey's Overseas Naval Installations Reconfigure the Security Architecture of Mediterranean-Red Sea Corridor. *Austria Institut für Europa-und Sicherheitspolitik (AIES)*, April 2019.
- Tebadul. (2021). Turkey-Africa Relations and Trade, <https://www.tebadul.com/blog/trade-relations-between-turkey-and-africa>.
- Uchegara. K..E.(2008). Continuity and change in Turkish foreign policy toward Africa. *Gazi Akademik Bakış*, 2(3), pp.43-64

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی